

Mentalni korzet

(Dinko Župan. 2013. *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868 – 1918)*. Osijek - Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Učiteljski fakultet Osijek. 231 str.)

Monografija *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868 - 1918)* Dinka Župana bavi se pitanjem konstrukcije ženskoga identiteta kroz spolnu politiku druge polovice 19. stoljeća. U ovom znanstvenom djelu spolna politika obrazovanja žena prikazana je pomoću pet strategija, koje je autor izdvojio u zasebna poglavlja te, analizirajući svaku od njih, nastojao rekonstruirati ciljeve i djelovanje školskih vlasti u formiranju ženskoga identiteta. Djelo, inače autorova prerađena doktorska disertacija, podijeljeno je na pet poglavlja, od kojih je treće jednako tako podijeljeno na pet potpoglavlja, a popraćeno je brojnim fotografijama te mnogim tablicama.

U prvome poglavlju pod naslovom *Teorijska utemeljenost* autor objašnjava teorijske modele na kojima utemeljuje svoje djelo: na teoriji moći te povezanosti moći i znanja Michela Foucaulta te na kritičkoj analizi konstrukcije ženskoga identiteta Joan Wallach Scott i Judith Butler, što je usko povezano s Foucaultom teorijom moći. Teoriju moći drži vrlo pogodnom kada je riječ o analizi pedagoških diskursa 19. stoljeća jer je vidljiva povezanost vladajuće spolne politike s praksom, to jest s kulturno konstruiranim spolnim identitetom i muškarca i žene. Autor u ovom poglavlju postavlja teorijsku osnovu za kasnije razotkrivanje kon-

strukcije spolnoga identiteta žena koji je nametan kroz odgojno-obrazovni sustav. Teorija moći dovedena je u vezu s istraživanjima ženske povijesti američke povjesničarke Wallach Scott koja upravo pomoću teorije moći uvodi kategoriju roda u žensku povijest. No autor napominje da je Scott od devedesetih godina 20. stoljeća sve bliža idejama Judith Butler te da obje nastoje dekonstruirati tradicionalnu feminističku teoriju. Osim dekonstrukciji homogenosti ženskoga identiteta, Wallach Scott sve se više priklanja i poststrukturalističkoj teoriji identiteta, zbog čega koristi termin *spol*, odbacujući donekle termin *rod* koji je prije koristila. Autor kao teorijsko polazište koristi i dekonstrukcijsku teoriju identiteta koju je u knjizi *Nevolje s rodom. Feminizam i subverzija identiteta* iznijela Judith Butler. Njezinom se postavkom, da je spolni identitet muškarca i žene samo posljedica normiranih obrazaca spolnoga ponašanja, a ne obrnuto, autor služi kako bi objasnio vlastite teze. Butler također odbacuje termin *rod* te, kao i Wallach Scott, prihvaća tezu o spolu kao varijabilnom konceptu; na njihovu tragu djeluje i Župan služeći se terminima *spol*, *spolni identitet*, *spolna politika školstva* itd.

Drugo poglavlje pod naslovom *Slika i položaj žene u građanskom društvu u 19. stoljeću* bavi se slikom i položaj-

jem žene u 19. stoljeću. Autor u ovom poglavlju ističe one promjene koje su uvjetovane u skladu s razvojem građanskoga društva na polju obrazovanja i odgoja žena. Ističu se prije svega važnost obitelji u građanskom društvu i na njem izgrađenoj državi u kojoj je obitelj izvor lojanoga građanstva, pa s tim u vezi i model države, tj. autor nam pokazuje kako su se očevi i vladari izjednačivali i izgrađivali autoritet koje su žene morale i „prirodno“ trebale poštivati. Za rekonstrukciju slike i položaja žene u 19. stoljeću autor se kao izvorom koristi djelom Blaža Lorkovića *Žena u kući i društvu* te stavovima pedagoga Davorina Trstenjaka. Župan ističe da su oba autora držala kako je spolni identitet i uopće identitet žene ostvariv jedino u privatnoj sferi, kroz služenje obitelji i majčinstvo. Opisuje se i razvoj „tržišta udaje“ tijekom 19. stoljeća, kada je za svaku obiteljsku ekonomiju bilo ključno da se žensko dijete dobro uda. U uskoj vezi s dobrom udajom bile su i privatne djevojačke škole, za koje je, kao i za guvernante, vladalo veliko zanimanje. Stavove Lorkovića i Trstenjaka autor prikazuje u praksi, navodeći predmete privatnih djevojačkih škola poput francuskoga jezika, plesa i salonskih društvenih manira. Nadalje, za ilustriranje položaja žene u ovom poglavlju autor se služi idejama Mijata Stojanovića koji je upozoravao na zabrinjavajuće posljedice nezaposlenosti žena iz srednje i više građanske klase, zbog toga što su one, imajući kućnu poslugu, većinu vremena besposličarile. Njima nasuprot Stojanović ističe radnice, seljakinje i nadničarke koje su uz kućanstvo imale i dodatni posao, a Župan nam na taj način u praksi poka-

zuje nehomogenost ženskoga identiteta koju su isticale Wallach Scott i Butler. U ovom poglavlju spominje se i John Stuart Mill kao nezaobilazni čimbenik i iznimka u borbi za prava žena te se nadalje problematizira odnos ženskoga pitanja s razvojem nacije i nacionalizma tijekom 19. stoljeća, pri čem se osobito isticala ženska uloga majki, odgajateljica i supruga. Naposljetku se, uz mnogostruke razgrađivače pretpostavljene homogenosti ženskoga identiteta, ističe i socijalno odvajanje, jer je poželjno ponašanje žene ovisilo o njezinoj socijalnoj pripadnosti. U posljednjem dijelu poglavlja autor uspoređuje ideje koje su pokrenule rasizam i diskriminaciju žena te, ističući njihovo utemeljenje na tjelesnim razlikama muškaraca i žena, odnosno rasa, zaključuje da je riječ o sličnim polazištima. Na kraju se zaključuje da su biološke razlike iskorištene za različito obrazovanje i odgajanje muškaraca i žena ali i za onemogućavanje visokoga obrazovanja ženama.

Treće poglavlje nosi naslov *Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868 – 1918)* te se dijeli na pet potpoglavlja. Kao svojevrsan uvod u ta potpoglavlja, koja čine središnji dio knjige, autor ističe pedagoge i filozofe koji su utjecali na spolnu politiku školstva u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća. Kao glavni cilj spolne politike unutar školskoga sustava autor prepoznaje proizvodnju „dobrih kućanica“ te izdvaja pet glavnih strategija koje su se javljale tijekom navedenoga razdoblja: konstrukcija poželjnoga identiteta na osnovi tipičnih određenja žene kao majke, supruge i kućanice, odvajanje i neodvajanje učenika i učenica unutar

sustava, smještanje žene u privatnost doma (zahvaljujući ručnim radovima) i u ženske stručne škole, discipliniranje i regulacija ženskog ponašanja i tjelesnosti te neravnopravno postupanje prema učiteljima i učiteljicama.

Prvo potpoglavlje pod naslovom *Konstrukcija ženskog identiteta kao kućanice, supruge i majke* bavi se analizom strategije konstrukcije ženskoga identiteta kao kućanice, supruge i majke u školskom sustavu te navodi tada poželjne karakteristike žene osobito izdvajajući stidljivost, pobožnost, šutljivost, prostodušnost, krotkost i pokornost te kućevnost i radinost. Oslanjajući se na relevantnu literaturu i izvore, autor svaku od karakteristika analizira i smješta u kontekst. Također u ovom potpoglavlju nalazi se tablica s najzastupljenijim karakteristikama „dobrih“ djevojaka, kućanica, suprugica i majki koju je Župan izradio na osnovi pedagoške literature, osobito ističući djela Davorina Trstenjaka, Josipa Galla i Gjüre Šimončića. No napominje se da ta strategija, čiji je cilj bio ženu odgojiti prema kulturnim danostima pod izlikom prirodnosti, nije bila karakteristična samo za Austro-Ugarsku i Hrvatsku nego i za gotovo cijelu Europu. Na kraju ove cjeline govori se i o Johnu Stuartu Millu i Vilmi Vukelić kao iznimkama koje su, uz Mary Wollstonecraft, odbacivale spomenute karakteristike kao prirodne, a sâm autor zaključuje da se uz pomoć tih „prirodnih“ karakteristika nastojalo različito društveno i ekonomski odrediti muškarca i ženu.

Drugo potpoglavlje, *Odvajanje i neodvajanje učenika i učenica unutar školskog sustava*, podjeljeno je na cjeline koje se bave nižim i višim puč-

kim školama te diskriminacijom žena u srednjem i visokom obrazovanju. U prvim dvjema cjelinama autor daje izvrstan pregled djevojačkih nižih i viših škola koje su postojale na području Banske Hrvatske te navodi većinu glavnih zakona koji su bili okosnica spolne politike. Kao glavni problem ističe da je sredinom 19. stoljeća odaziv ženske djece u škole bio slab, osobito u seoskim sredinama, zbog tamošnje spolne politike ili bolje reći spolnih svjetonazora prema kojima žena jednostavno nije imala što raditi u školi, kad je njezina svrha bila postati dobrom majkom, kućanicom i suprugom. Autor zaključuje da ni u ovom slučaju nema homogenosti među ženama, pa su tako postojale socijalne razlike zbog čega su seoske i siromašnije gradske djevojčice polazile samo niže pučke škole, a one iz srednje i više građanske klase nastavljale su obrazovanje u višim pučkim školama. Među priložima u ove dvije cjeline vrlo su korisne tablice koje zbog svoje preglednosti daju čitatelju konkretniju sliku o polasku djevojčica u školu, broju djevojačkih, dječjačkih i mješovitih pučkih škola te broju djevojačkih pučkih škola po županijama. U cjelini, poseban naglasak stavljen je na nastavne predmete u višim djevojačkim školama, a autor donosi nekoliko tablica koje nam pružaju pogled u organizaciju nastave za djevojčice. Osobito se ističe ženski ručni rad s najvišom satnicom, što je prema autoru jedna od strategija poželjnoga situiranja žena u privatnu sferu. Cjelina je zaključena primjerom ostvarenja spolne politike u praksi. Autor, naime, prikazuje aktivnosti djevojčica tijekom Prvoga svjetskoga rata kada djevojčice i ženepletu,

šiju, prikupljaju dobrovoljne priloge i božićne darove za muškarce vojnike. No, ističe se da, bez obzira na ograničenost ženskoga djelovanja, žene tijekom rata prelaze zadane društvene granice i izlaze iz domene kućanice, majke i supruge. Posljednja, treća cjelina ovog potpoglavlja bavi se diskriminacijom žena u srednjem i visokom obrazovanju, odnosno spolnom diskriminacijom žena unutar školstva, pri čem one nisu mogle pohađati klasične gimnazije ni studirati na Zagrebačkom sveučilištu. Analiziraju se zakoni, odredbe, mišljenja pedagoga i drugih stručnjaka o nemogućnosti da žene završe više od pučke škole, ili da se istaknu izvan kućanstva, ali se ističu i nastojanja žena da se probiju do srednjega i visokoga obrazovanja: autor navodi primjer Marije Jambrišak i drugih učiteljica koje su djelovale i uspjele na tom polju.

Treće je potpoglavlje, naslovljeno *Situiranje žena u privatnost doma pomoću „ženskog“ ručnog rada*, posvećeno razmatranju svrhe i uloge predmeta ženski ručni rad, tečajeva ručnoga rada te Ženske obrtne škole u ciljevima spolne politike druge polovice 19. stoljeća. Potpoglavlje donosi pregled škola koje su poučavale ručni rad kao i broj polaznica, što je prikazano i pomoću tablica. I ovdje se ističe nehomogenost: ručni je rad seoskim djevojkama bio od ekonomske važnosti za obitelj, dok je onima iz niže i srednje građanske klase značio mogućnost ekonomske neovisnosti. Ipak, tip ženskoga poduzetništva nije bio često ostvariv. Također, autor ponavlja primjer o djelovanju djevojčica tijekom Prvoga svjetskoga rata pokazujući time ponovno usku povezanost spolne i nacionalne politike.

Usto, ručnim se radom ostvaruje nacionalni identitet - izbjegava se bečka i pariška moda, a potiču se i afirmiraju narodni uzorci.

Važna strategija u konstrukciji poželjnih spolnih identiteta bila je kontrola ponašanja koja se u školskom sustavu ostvarivala strogom disciplinom i kontrolom tjelesnosti. Autor zbog toga četvrto potpoglavlje, *Discipliniranje ponašanja i tjelesnosti unutar školskog sustava*, posvećuje upravo toj problematici. Ovdje se osobito ističe da je ta strategija izlazila iz okvira škola i širila se na slobodno vrijeme učenica, njihove obitelji, te kontrolu njihova odijevanja i govora, pa čak i druženja. Školske vlasti kontrolirale su, među ostalim, ples i knjige koje učenice čitaju, a kao primjer predrasuda o umnim sposobnostima Župan navodi anegdodu iz života Dore Pejačević, koja je čitala i štivo izvan dopuštenih okvira.

Posljednje, peto potpoglavlje, *Ne-ravnopravni tretman učitelja i učiteljica od strane školskih vlasti*, problematizira diskriminaciju prema učiteljicama koja se ostvarivala kroz radna prava, potplaćenost, i na kraju onemogućavanje učiteljicama da se udaju i obavljaju istovremeno službu. Ovo se poglavlje razlikuje od prethodnih konteksta koji autor uspostavlja izvan hrvatskoga prostora, ali i osobnim svjedočanstvom: primjerima iz engleske literature, kao i svjedočanstvom učiteljice Bernardine Golić iz Osijeka koja seli radi posla u Ivanovac. To je svjedočanstvo izvrstan primjer teškoga položaja učiteljica i njihove diskriminacije koju je provodilo i seosko stanovništvo, jer je ono puno predrasuda nepovjerljivo gledalo ne samo na školu kao takvu, nego i na

neudanu ženu koja radi. U ovo je poglavlje umetnuta i zasebna cjelina o školovanju učiteljica, u kojoj se donose podaci o broju učiteljica, o školama koje su djevojke osposobljavale za učiteljice te o socijalnom sastavu polaznica, što je i tablično prikazano.

U *Zaključku* autor rezimira obrađenu problematiku te dodatno razlaže svoju znanstvenu strategiju, posebice odabir gradskoga stanovništva koje je u odnosu na seosko stanovništvo bilo u manjini, potom obrazlaže odluku da koristi termin *spol*, a ne *rod* te izvodi zaključke za svako poglavlje koje je obradio. U tome je zaključku apostrofirana i naslovna metafora spolne politike kao nemilosrdnoga mentalnoga korzeta koji je trebao regulirati žensko ponašanje i tjelesnost.

Prilozi tvore peto poglavlje u kojem autor donosi čak 43 tablice i dva grafikona koja prikazuju različite statističke podatke kao što su broj učitelja, broj pučkih škola, broj učenica, učiteljica, vjerska struktura, socijalna struktura itd. Studija je popraćena i sažetkom na engleskom jeziku, vrlo opsežnim popisom izvora i literature te kazalom osobnih imena.

Ova iznimno zanimljiva monografija, unatoč naizgled neobičnoj temi, može biti polazište za proučavanje i današnjega hrvatskoga društva. Autor iznimno pristupačnim stilom, mnoštvom primjera, kvantitativnom i kvalitativnom metodom te metodom analize ondašnjih pedagoških djela i zakona razotkriva spolnu politiku Banske Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća, uz niz statističkih pregleda i dodatnih oprimjeravanja. Važna je i autorova odluka da upotrebi termin *spol*, te objaš-

njenje utemeljenja te odluke u suvremenoj feminističkog teoriji. Također, možda i najvažnije - u studiji se više-struko ističu neki od problema tradicionalne feminističke teorije, te se posebice apostrofiraju problem homogenosti ženskoga identiteta. Ova je knjiga, stoga, osim kao izvrsna povijesna studija, vrlo važna i u kontekstu redefiniranja teorijskih postavki feminizma, skrećući pozornost na nehomogenost ženskoga identiteta, jer realniju sliku žene, njezina društvenoga i povijesnoga položaja i problematike povezane s time ne možemo dobiti ako ne uzimamo u obzir upravo povijesnu i suvremenu nehomogenost ženskoga identiteta.

Mirka Stanivuk